

A VÉGZET ASSZONYA

Karády Katalin és a többiek

Karády Katalin, a két világháború közötti diva életéből a *Hamvadó cigarettavég* címmel forgatott érdekes filmet Bacsó Péter. A mű Karády Katalinnak és Ujszászy István ezredesnek (majd tábornoknak) a szerelméről szól, s arról a hőstettéről, hogy a „femme fatale”, a végzet asszonya miként mentette meg az oroszországi munkaszolgálatból G. Dénes Györgyöt, Zsütit, legjobb slágereinek szövegíróját.

Zsütit, ezt a nagy tehetségű, bájos bohémot emlékezetem szerint mindenki szerette. Legalábbis mindenki, aki megfordult Zsüti színhelyein, a kabarék és zenés színházak környékén, az ügétón, a kártyaszobákban és a kaszinókban vagy a tihanyi mólón és bárókban. Éles eszű és könnyed verselő volt, nekem társszerzőm számos fordításban: együtt izzadtunk a *My Fair Lady*, a *Csókolj meg, Katám* vagy az *Irma, te édes* szöveggönyvében. Pályám során mindenkinek megbocsátottam, aki ártani próbált nekem, legyetek vendégeim! De azt nem fogom megbocsátani, hogy Zsüti halhatatlan szövegét átírták a rendezők. Megbuktak vele, persze, de ez elégtételnek kevés.

A szövegírók furcsa szerzetek. A pillanatnak dolgoznak, mégis könnyen szerzik a halhatatlanságot. Zerkovitz Bélával hajdanán

Ady Endre állt ki slágerpárbajra, talán mondanom se kell, hogy Zerkovitz nyert.

Karády legnagyobb sikerét az *Ez lett a vesztünk* slágere hozta a *Halálos tavasz* című filmből. Ezt nem Zsüti írta, hanem a mára sajnálatosan elfeledett Nadányi Zoltán a Kanadába emigrált Polgár Tibor zenéjére.

Nadányi magas rangú vármegyei tisztviselő volt, Bihar főlevéltárosa. Hivatali karrierje előtt nagyváradi újságíró, finom költő, akit korábban viselt pozíciója okán következetesen mellőztek 1955-ben bekövetkezett haláláig. Nadányi, az egykori nagyúr egy olyan lakásba költözött a háború utáni Budapesten, ahol számára elviselhetetlen zajforrások voltak: feleség, gyerek, szűkös tér, nagyvárosi lárma. Ezért egyik szekrényükbe költözött, bevezette oda a villanyt, és ott szállta meg az ihlet.

Az *Ez lett a vesztünk* szörnyű jóslat. Karády Katalin mintha maga lett volna a végzet. Aki a közelébe került, mintha átok szállt volna rá. Vagy a kor volt átkozott?

Karády Katalin egész életében menekült. Gyermekkorában a hét gyermeket nemzett cipésmester apa elől – aki egy akkoriban lehetséges, szegény magyar gyermekeket támogató külföldi programba, Svájcba és Hollandiába küldte leányát –, majd az apa halála után egy házasságba, egy nálánál húsz esztendővel idősebb férfihoz.

Így is csupán húszas éveinek végén került a színpadra megannyi kudarc után, és menedzserének, a színházi újságírás mesterének, Egyed Zoltánnak a segítségével a filmvászonra. Karády súlyos árat fizetett Egyed Zoltán szerelméért. Régen olvastam, de élénken él az emlékezetemben *A szerelem elfárad* című kolportázs regény. Egyed 1943-ban ízléstelenül és részletezve tárta fel viszonyukat, megalázta, s talán egy életre sebezhetővé tette a pályája egyik csúcsára ért színésznőt.

Karády Katalin életírói szépítik, holott ebben nincs szégyen: a díva a szerelem minden formáját gyakorolta, férfiakkal és nőkkel

vegyest. A pletyka, a témonda – Móricz Zsigmond szavával – továbbpergette a gyanút, a perverz képzelet mozgásba lendült. Álmaiban minden nézője Karády Katalint vetkőztette, ám ezt a nyilvánosság előtt már nem merték vállalni.

Tételezzük fel, hogy a kémelhárítás fejéhez, Ujszászy Istvánhoz erős érzelmi szálak fűzték. Együttlétüknek jó lehetett az optikája. A németek bevonulása Budapestre megrendítette Ujszászy István helyzetét: a Gestapo pontosan tudta, hogy részt vett Horthy háborús kiugrásának előkészítésében.

Karádynak három lakása is volt Budapesten. Itt bujkáltak azok az üldözöttek, akiknek a hírneves színész nő nyújtott menedéket. Az egyik lakás (Művész út 6.) később a magyar miniszterelnökök, Antall József és Horn Gyula otthonául szolgált. Igazából sohasem vehette birtokába a művésznő, menekülések és kisajátítások egész során ment át.

Karádyt a Gestapo 1944. április 19-én tartóztatta le a Felső Zöldmáli úti villájában, és a svábhegy Majesticbe szállították Ujszászyval együtt. Nem volt különösebb bűne, nem volt miről vallania. A Gestapónál megverték, a Zrínyi utcai főkapitányságon, mint az Cselényi Lászlónál olvasható, egy mocskos priccsen éhezettették, majd a Pestvidéki Törvényszékre hurcolták.

Benedek István Gábor kitűnő regényt írt a művésznő háborús kalandjairól. Ebből a műből is kiderül, hogy a végzet a véletlenek, hamis azonosítások eszközeivel csap le áldozataira. A megszállt ország lapjai címdalukon harsogták, hogy Karády egy kémnőt játszik a *Machita* című filmben. A hírt talán a megszállók félreértették, s egy új Mata Harit sejtettek a színésznőben.

Ám a pletykán túl: a férfiféltékenység is előkészítette a talajt a kémhistóriához. Haraszi György professzor derítette ki, hogy Karády Katalin háború előtti emigrációs terveiről karrierjének fő előmozdítója és szerelmese jelentett a kémelhárításnak, s így megakadályozta kiutazását Hollywoodba. Míg a színésznőnek amerikai utat ígért,

ezzel egy időben Borbáth Sándornak, a politikai rendőrség helyettes vezetőjének azt jelentette, hogy Karády a hazája ellen kémkedik.

Ujszászyt az oroszokkal történő tárgyalásokkal bízta meg Horthy, majd a tábornok egy színházi este okán kegyvesztett lett. Történt ugyanis, hogy 1943-ban, éppen Miklós napján, melyet Horthy ünnepévé formált át a propaganda, egyenruhában jelent meg a Nemzeti Színház egyik páholyában a díszelőadáson. A páholyban ott ült a szívtipró Jávor Pál felesége, Landesmann Olga... Ujszászy egy zsidóval, a Nemzetiben, Miklós napján?!

Egyed különben többször feljelentette a kémelhárításnál „fajgyalázásért” Karády Katalint, így egy Grünvald Andorral folytatott szerelmi viszony miatt is.

Karády egy idő múltán kiszabadult, számos embert azonban tovább üldöztek azért, mert Karády köréhez tartozott. Haraszti György említi a *Kis Újság* egyik munkatársának sorsát, akit a Karády-kapcsolat miatt bélyegeztek liberálisnak. Ezt az újságíró előbb megkínózták, majd ledobták a fogház legfelső emeletéről, így szörnyet halt.

Karádyt megvádolták, hogy ifj. Horthy Miklóssal is viszonyt folytatott. Egy bizonyos: ifj. Horthyval együtt látogatták meg Ujszászyt a Nádor laktanyában.

Ujszászyt előbb a svéd követségen bujtatta a magyar zsidóság megmentője, Raoul Wallenberg, majd hosszú rejtőzködés után a szovjetek fogták el. Moszkvába hurcolták. Feltételezések serege jelent meg arról, találkozott-e fogságának egyes állomásain a színésznővel.

Ujszászy, akárcsak Wallenberg, értékes fogolynek számított a szovjetek szemében. Ám míg Wallenberg máig ismeretlen körülmények között halt meg, Ujszászyt börtönről börtönre vitték, folytonos kihallgatásoknak vetették alá. Később szolgálatait a magyar politikai rendőrség megszervezésében kívánta igénybe venni Péter Gábor altábornagy, akinek volt annyi hatalma, hogy Moszkvából kikérje a foglyot, majd Fekete Iván álnéven használja.

Fekete Iván elszigetelten élt fogságában. Állítólagosan többször is üzent Karádynak, aki – maga is már a partra szorítva – nem lépett vele kapcsolatba. Ujszászy páratlan memóriával írta le Péter Gábornak a VKF2-t, a hajdani kémelhárítás szerkezetét. Több ezer embert „kádereztek” a tábornok vallomása nyomán a nürnbergi perekől a magyar Népbíróóságokig. Ujszászy aztán eltűnt a fekete lyukban, a szovjet megsemmisítő gépezetben. Nem tudni, hogyan és pontosan mikor halt meg.

A háború után Karády azt a hírt kapta, hogy Ujszászy elpusztult az orosz fogságban. Ideg-összeroppanást kapott, kilenc hónapig nyomta az ágyat. Karády az 1950-es években hagyta el Magyarországot hűségese öltöztetőnőjével, Mohácsi Ilonával. Előbb Salzburg, aztán São Paulo volt az állomás. Amerikai beutazást nem kapott, mert jóakarói azt terjesztették róla, hogy kommunista, illetve, hogy orosz támogatással sikerült emigrálnia. Végül New York magyarjai segítették menedékbe.

Sohasem épült fel igazán a lelki megrázkódtatásból, sohasem talált hajdani önmagára. Nem a lelkét, hanem a művészetét törték össze. S ő szelíd megadással vállalta, hogy kalapos lesz élete végéig.

Karády emlékét egy fa őrzi Jeruzsálemben, a Jad Vasemben. Az igazak közé választották. Akadnak, akik még emlékeznek rá a Frank Irma kalapossalójából, New York Madison sugárútjának boltjából.

A „végzet asszonya” szörnyű betegségben végezte. Elefántkór torzította el egykor csábos testét. Mintha ez sem lett volna természetes halál. Földi maradványait azután hazahozták, felravatalozták a pesti bazilikában, majd újratemették a Farkasréti temetőben.

New Yorkban ismeretlenül is otthonra lelt. Pogányul ott bántak vele, ahol most nyugszik.

A HARMADIK HALÁL

Melyben az asszonyok börtönökbe látogatnak

Az '56-os forradalom napjaiban nem fogtam fel, mi történik. Pedig akkorra már többször utolért a világtörténelem. Apámat elvitték munkaszolgálatra, Ukrajnába – tessék mondani, ez már világtörténelem volt, vagy csak a nyitánya az én személyes életemben?

Budán laktam, a lövések zaját átrepítette a Dunán a szél. A világháborús érzéseimbe már beleivódott az egyszerű tapasztalat, hogy Budapestet úgy évtizedenként szétlövik. Amikor aztán a kettes busszal leszálltam a városba, megéreztem, hogy ezzel a járművel bizonyosan nem térhetek haza: leállt a közlekedés a második-harmadik napon.

Az Írószövetségbe tartottam. A magyar irodalom számos képviselője ott vitatkozott a teendőkről. Az íróknak kevés kétségük maradt afelől, hogy ezt a hegyomlást ők indították el, s még nem tudták, melyikükre omlik rá egy szikla.

A legkevésbé azokat a nyugtalanokat értettem, akik csak fokozatosan ébredtek rá Rákosi diktatúrájának szörnyűségére. A börtönviselt kommunisták lejártak az Újságíró Szövetségbe. Együtt ebédeltem Losonczy Gézával, Haraszti Sándorral – egyetlen szót

sem szóltak börtönélményeikről. Bizalmatlanok is lehetek hallgatóságukkal. Mégis, azt hiszem, éppoly kevésbé találtak magyarázatot a sorsukra, mint akkoriban beavatatlan jómagam. Az ő világtörténelmüket, mint Kafka büntetőtelepén, a bőrük alá véste be a szörnyű gépezet.

Az írószövetségi méhkas az oroszok bejövetele után még erősebben zümmögött. Szelíd filozopterek alkalmanként géppisztollyal a nyakukban jelentek meg azzal, hogy a munkástanácsok üzenetét hozták. Nem győztem ámuldozni.

A leggyakrabban egy sarokban ültem, és figyeltem, olykor napokig. Gyakran a kijárási tilalom idejéig. Aztán előfordult, hogy azt is lekéstem. Nekivágtam a sötétedő fasornak. Pufajkás őrjárat körvonalai rémlettek a körút felől. Előszámoltam magamban a környéken lakó barátaimat és barátnéimat. Lehel Jutkára esett a választásom.

Lehel Jutka a Rádiónál dolgozott szerkesztőként – alkalmanként kirúgták és visszavették, miként közeli munkatársát, Halda Alízt. Jutkát egybként a Sportuszodából ismertem: aranylő, ifjú testét máig látom magam előtt. A bátyja, Lehel György karnagy a barátom volt. Ő a fiatalabb lányokhoz vonzódott, Jutka a derecedő halántékhoz.

Kapuzárás előtt értem fel. Jutka zavartan fogadott. Persze, maradhatok. Az ebédlőben ágyazott meg nekem, aztán a tea mellett kezdtem faggatni, hogy mi lesz itt. Nagy hír volt: Nagy Imrével, Lukács Györggyel, Losonczyval nem maradt a jugoszláv követségen Erdős Péter, az eddig kétszer letartóztatott újságíró. Az Írószövetségben beszéltek, meséltem Jutkának. Én ennek az Erdősnek csak hálás lehetek. Ifjúsági vezérként ő zárt ki az ifjúsági mozgalomból, a Madiszból. Egyszerűen hazaküldött, hogy az nem nekem való. Persze igaza volt. Amúgy ott az Írószövetségben sokan veszedelmes embernek tartották Erdőst. Sohasem tartotta a száját, kimondta, amit gondolt. Ki állhat a háta mögött? Miért ült kétszer is? Rákosinak se volt jó, Nagy Imrének se?

Nem volt oka annak, hogy éppen Erdősről beszélgettünk. Ott volt a szuezi válság, Hruscsov, Mikojan, Szuszlov, Tito – miért éppen Erdős Péter?

Megérzés, léhaság. Erdős a családját helyezte el a jugoszláv követségen, s onnan egyenest Lehel Jutkához jöhetett. Meglehet, most ott szorongott Jutka másik szobájának becsukott ajtaja mögött. Kivel bujkált ott még letartóztatása előtt? Vajon Halda Alíz, Jutka legjobb barátnője is ott csövezett egy-két órára vagy éjszakára? Mindenesetre ama ebédlő díványán ismét kihagytak a világtörténelemből. Ha elmondják nekem, hogy illegális lapot akarnak kiadni az orosz megszállás idején, akkor én is bevonulhattam volna valamelyik börtönbe, s bizonyára én is a fordítóirodán végzem, az elvtársaknak titkos nyugati irodalmat magyarítva.

Erdős egy idő múltán, újabb börtönévekkel a púpján egyszer csak feltűnt a Hungária kávéházban. Köszönésemet nyájasan fogadta, nem emlegette fel soha az '56-os epizódot – igaz, az a kis rész kihullott a világtörténelemből.

A második világháború utáni korszak a fölöttem járó évfolyamokból egy különleges típust szült: a hivatástudattal elátkozott mozgalmárt. Mint a korom orrú bikák jártak például a *Szabad Nép* szerkesztőségében. A felsőbbség, így a Moszkvából hazatért Révai József gyakran ordított velük egy mákszemnyi ideológiai elhajlásért, ők mégis rajongtak ezért a hálátlan rabszolgaságért. A beavatottság érzése tüzelte őket. Halálos hírversenben éltek: ki fejtette meg pontosabban Gerő Ernő egy-egy elejtett szavát, igaz-e, hogy Farkas Mihályt kirakták a vezetőségből, de újra viszszakapaszkodott?

Ennek a társaságnak emblematikus alakja volt például Fekete Sándor publicista. Apja, Fekete Mihály, virtigli munkás, ellenálló, partizán – az álom káderlap. Sándor igazi mozgalmár. Hajdanán sohasem mosolygott: a világtörténelmet hordozta a vállán. Első felesége Halda Alíz volt, a kevés iskolát végzett rádiószerkesztő, külön be-

járatú politikai problémákkal, kirúgatással, visszavétellel. (Haldával szolidárisan Lehel Jutka is felmondott a Rádiónál.)

Halda a férjét látogatta meg a *Szabad Népnél*, ott ismerte meg az ura legjobb barátját, Gimes Miklóst, a három nyelvben járatos zsidó fiút, egykori munkaszolgálatost, a pártúságírás kedvencét, aki Révai szemüvegének villanásából is leolvasta a másnapi vezércikket. Most jót ütünk az imperialistákon, legyőzzük az egyházi reakciót, *szabadság, elvtársak*.

A világtörténelem azonban a szovjet XX. kongresszussal részben kimondhatóvá tette sokak tapasztalatát a rendszer szörnyűségeiről. A leghangosabbak a kiábrándultak voltak: a sztálinizmus elkeseredett ellenei a hajdani sztálinisták.

A becsületesebbje mérhetetlen szenvedéssel fizetett felismert tévedéseikért. A nagy tragédiák a fordulópontonról szólnak, a pillanatról, amikor a hős farkasszemet néz a sorsával.

Halda Alíz elvált Fekete Sándortól, és összekötötte a sorsát Gimes Miklóseával, neki lett titkos arája már a szovjet bevonulás után, illegális lakásokon, életveszélyben. Még nem bélyegezték '56-ot ellenforradalomnak, amikor az újjáalakított kommunista párt főemberei Gimesről mint ellenforradalmárról nyilatkoztak.

Erdős Péternek csak a jugoszláv követségre sikerült a feleségét és a gyermekét eljuttatni. Gimes felesége és gyereke Svájcba menekült, míg ő maga itthon maradt, az életveszélyben.

A két szőke angyal, Halda és Lehel ott rostokoltak a börtönök előtt, hogy tisztaságcsomagot juttassanak be kedveseiknek. A világtörténelmi nyomás alatt született furcsa kapcsolatok, vonzások és változások súlyos iróniájukkal is büntettek. Az első Fekete Sándorné Halda Alíz ott várakozott Hary Mártával, a második Feketénevel, valamint a második Erdősnével a börtön előtt, miközben ott benn, a letartóztatottak nem is láthatták egymást.

A megtorló gépezet akkor lehetett a legszörnyűbb, amikor egy pillanatra emberarcot öltött. Halda Alíz *Magánügy* című, mélt-

tatlanul elfeledett, testes emlékiratából derül ki, hogy a legfurcsább kapcsolat az elfogott s esztendőnél is tovább vizsgálati fogságban tartott Gimes Miklós kihallgató tisztjével alakult ki.

Könczöl, később alezredes, aligha foglalkozhatott mással Gimes börtönhónapjai alatt, mint megpróbálhatta elhárítani Halda Alíz telefonjait. Mikor írhat levelet? Háromhetente? Havonta? Csak egyetlen levelet lehet, vagy ugyanabba a borítékba beteheti a Mama levelét és a svájci feleségét meg a fiáét?

A szabályokat nagy valószínűséggel a kihallgató tiszt rögtönözte. Sőt alkalmanként telefonált a szabadlábban hagyott szeretőnek vagy a Mamának: jöhet egy szál papíron egy levél.

A Mama, dr. Hajdú Lili a fia bajba kerüléséig az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet, azaz Lipótmező főigazgatója volt, magasan képezített lélekgyógyász, akit méltóságában is megsértett a fegyházügy meg az is, hogy senki sem képes segíteni. Még ügyvédet is nehéz volt fogadni, s azt is hiába. A megtorlás véres arénájában egy karakán ügyvéd is otthagyhatta a fogát. Lilike előbb Aczél György apósát szerződtette védőnek, de az csődöt mondott.

Kiolvashatatlan volt akárminő lapokból, hogy Nagy Imre és Maléter után harmadiknak Gimes Miklós újságíró is kivégzik. Népbírósaági jegyzőkönyvébe tollal írták be a nevét, a többiekét géppel. „Gimes Miklós elítélt kivégzését 5 óra 14 perckor megkezdték, és annak befejezését a kiküldött bírónak jelentették.”

A kivégzés hírért Erdős Péter telefonálta meg Lehel Jutkának a börtönből.

Halda Alíz és dr. Hajdú Lili aztán olvashatták az aznapi újságban az ítéletet és annak végrehajtását.

Halda Alíz csaknem egy évtizedig maradt állás nélkül, s egy életen át hűséges Gimes emlékéhez. Mindenkit felkeresett, aki még életében beszélt vele, találkozott a börtönben, ügyvédként védte.

Akadtak, akiket megcsúfolt az emlékezete, vagy szándékosan torzították a múltat. Voltak, akik azt állították, hogy Maléternek

beszélőt kapott az ura kivégzése előtt. Halda felkereste Maléternét, aki a kivégzett katona özvegyeként a Farkasréti temetőben kapott segédmunkási állást. A kivégzés előtt kilenc hónapig nem láthatta a férjét.

Dr. Hajdú Lili nem birkózott meg halálra ítélt fia árnyával – öngyilkosságot követett el. Halda viszont magasra emelte a fejét. A rendszerváltozás után parlamenti képviselő lett. Percig sem alku-
dott. 2008-ban hunyt el.

A történet legtöbb szereplője már eltávozott az élők sorából. Elment Lehel Jutka is, miként a bátyja, a karnagy Lehel György is. Mintha csak az emlékiratok őriznék a részleteket: Fekete Sándoré s a feleségé, Hary Mártáé. A démoni Erdős Péter esti hallgatóként jogot végzett, majd könnyűzenei menedzser lett, élet-halál ura a lemezparban, nők bálványa... de már ő is elment.

Legtöbbjüknek a világtörténelem vetett gáncsot. Ha akkor engem Erdős nem rúg ki az ifjúsági mozgalomból...